

624.
24.

A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG
24. szám. KIADVÁNYAI. 24. szám.

SZENT GELLÉRT
ÉS A
„SYMPHONIA UNGARORUM“

ÍRTA
BALOGH JÓZSEF

B U D A P E S T
KIADJA A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG
1 9 2 6.

ÁRA: 0.20 P

Szent Gellért és a „symphonia Ungarorum“.

„Mert én, mondta [Thales],
egyszer Ereszuba vetődvén,
egy szolgálóleányt
hallottam, amint a
kézimalomhoz ezt
énekelte: Öröj, malom,
öröj, hisz Pittacus is öröl,
nagy Mytiléne királya.“
PLUTARCHOS.¹

I. A probléma.

A magyar költészet emlékeinek élén a Szent Gellértről szóló két legendának, a „nagyobb“ s a „kisebb“ vita-nak két változatában reánk maradt *symphonia Ungarorum*-anekdota áll, amely egy magyar szolgálóleány különös örlődalaról emlékezik meg. Az anekdota bővebb változata általánosan ismert: Szent Gellért püspök Valter nevű papjával úton van, s egy pusztai tanyán megszáll. Éjfél tájban jámbor meditációjából különös zenei lárma, — mint utóbb kitűnik: egy kézimalom zörgése s hozzá egy szolgálóleány dala veri fel. A püspököt az exotikus nóta is, de még jobban az deríti fel, hogy a cseléd terhes munkáját vig nótaszóval kíséri. Aki zúgolódás nélkül robotol, jutalmat érdemel és — kap is. Alljon itt a két változat latin szövege:

I. Vita minor.

(Acta Sanct. Sept. VI. 723.)

Tempore quodam, dum pro
eujusdam defensione ad eundem
regem properaret, in ejusdem
regione laboriosa parte,² qua
apta usui pecudum exstat, Vir
Dei hospitatus est: ubi circa
mediam noctem ancilla quaedam
dum manibus molem circumferens, triticum contereret, duri-

II. Vita major.

(ENDLICHER 223. l.)

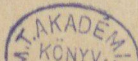
Accidit autem quodam tem-
pore, ut pro defensione cuius-
dam ad regem properaret. Et in
ejusdem regionis parte silvosa,
quae usui porcorum erat apta,
sita erat quedam villa, in qua
meridie hospitatus est. Ubi circa
mediam noctem audit strepitum
molarium, quod³ ipse alias non

¹ ἐγὼ γάρ, εἶπε τῆς Ξένης ἠκουον ἄδοῦσης
πρὸς τὴν μύλην, ἐν Ἑρέσῳ γενόμενος
„ἄλει μύλα ἄλει“
καὶ γὰρ Πιττακὸς ἄλει
μεγάλας Μυτιλήνας βασιλεύων.“

PLUT. Conviv. Sept. Sap. 14. (157. E.). Ez a népdaltöredék a hellén világban igen elterjedt örlődalok (ἐπιμύλιοι ψαλαί, ἄσματα μολωθρῶν) köréből való, aminőre ARISTOPHANES (Felhők, 1358) is céloz. A töredékre vonatkozóan egyebiránt WILAMOWITZ (Hermes XXX, 25, 225) kimutatta, hogy KLEARCHOS-tól, ARISTOTELES tanítványától ered. Vö. ALEX. KELEMEN Paid. 3, 10 és AELIANUS V. H. 7, 4. — Greek Melic Poets by A. W. SMITH. Ldn, Macmillan, 1906, 160. és 510. ll.

² A szöveg rossz; a helyreállítását nem kíséreltem meg, mert problémám nézőpontjából érdektelen e részlet.

³ Itt a latin szövegbe hiba csúszott, akár a szerző tévedett, akár a másoló. „Audit strepitum molarium, quod...“ nem lehetséges. Vagy *quem*-nek kellene állania, ha *molarium*-ot melléknévnnek tekintjük (‘malomzörgés’), akár *quae*-nek, ha *molarium* a *molare*-nek többes genitívusa (‘a malomkövek zörgése’). Téves TRÓCSÁNYI ZOLTÁN fordítása is (Magyar Régiségek és Furcsaságok. I, 56): „zúgást hallott, egyébként maga nem látott...!“

ciam sui laboris cantilena demulcebat. Ad quam Pater sanctus *expergefactus, accersito ministro, quid sit, inquit. Cui famulus, ut res erat insinuat.*

viderat. Mirabatur quidnam hoc esset. Continuoque mulier, que molam trahebat, cantare cepit. Admirans autem episcopus dixit ad Waltherum: *Walthere audis symphoniam Ungarorum, qualiter sonat, riseruntque ambo de carmine isto.* Cumque mola solius manu traheretur mulieris, et cantus cresceret in altum, episcopus autem lecto interim iaceret, adhuc subridens ait: *Walthere edissere mihi quis istius melodie cantus sit, qui meam cantoria sua cessare compellit lectionem.* At ille: *ista modulacio carminis est* inquit, mulier que cantat ancilla est huius hospitis apud quem hospitamus, que molit triticum domini sui, tempore quo alia molendina in regione ista reperiri omnino non possunt. Cui episcopus: *arte, inquit, currit an labore.* Ait Waltherus: *arte et labore, non quolibet trahendo iumento, se propria manu circumferendo.* O miranda res, ait episcopus, *qualiter se pascit humana generacio.* Nisi enim esset ars, laborem quis posset tolerare. Felix, inquit, mulier que subalterius potestate posita, sic dulciter debitum servitium absque murmuracione leta impendit. Cui eciam non modicum pondus pecunie portari precepit.

Confestim Pastor pius lachrymis perfunditur: Felix, inquit, homo sub alterius potestate consituta, quae sic dulce debitum servitium absque murmuracione impendit, cui non minimum pondus pecuniae portare iussit.

Ennek az anekdotának, főként bővebb, párbeszédés változatának tagadhatatlan művelődéstörténeti érdekességét már évtizedek óta erősen hangsúlyozni szokták. Többet azonban, mint azt, hogy a XI. sz. első évtizedeiben egy magyar tanyán népdal hangzik fel, és ez a dal (a Legenda Maior változata szerint) különösségével meglepi az idegen hallgatókat, az adomából kiolvasni alig lehet. Hogy anekdotánknak mégis számottevő irodalma van, s ellentétes vélekedések alakultak ki körülé, azt egyfelől annak tulajdoníthatjuk, hogy a hosszabb szöveget eddig nem sikerült megbízható pontossággal lefordítani, másfelől annak, hogy a két változat egymás közt való kapcsolatát sem rögzítették meg. Itt tehát két feladat kíván megoldást; az egyik a Legenda Maior-anekdota értelmezése, a másik ugyane változat korának, tehát megbízhatóságának megállapítása. Ennek a két feladatnak megoldását kísérel meg e cikk.

Abból a körülményből, hogy a szöveg szabatos fordítása

nem sikerült, további zavar származott. Egy álprobléma keletkezett: van-e a *symphonia*-párbeszédnek valamely zeneelméleti vagy zenetörténeti jelentősége? — Az anekdota kora körül főként az utóbbi időben kialakult bizonytalanságból viszont egy másik álprobléma született; felvetői szerint az egész *symphonia*-párbeszéd nem egyéb irodalmi jellegű antik reminiscenciánál. — Alább sikerülni fog az igazi problémák helyes megoldásához közeledve, ez álproblémákat is kiküszöbölni.

Röviden kívánok itt elődeimmel foglalkozni. A *symphonia*-anekdota ugyszólván minden irodalomtörténeti kézikönyvben és egyetemi előadásban helyet és valamilyen értelmezést kapott. Így TOLDYTól kezdve számosan foglalkoztak vele,¹ sokan téves csapásra kerültek, s minthogy a tévedések is tanulságosak lehetnek, ki kell emelnünk LÁNCZY GYULA² félreértését, aki a symphoniát a dudá-val, HIMPFNER BÉLÁÉ,³ aki a régi chifonie-hangszerrel azonosította. Helyes nyomon e tekintetben tudomásom szerint csak ketten jártak: RIEDL FRIGYES (aki MOLNÁR GÉZA felvilágosításain indult el) és OSVÁTH JÁNOS.⁴ Említést érdemel még HORVÁTH CYRILL⁵ dolgozata és TRÓCSÁNYI ZOETÁN⁶ egy összegező kísérlete; arra, ami ezekben a cikkekben hasznavehető, alább visszatérek. A két vita viszonyával és azokkal a tanulságokkal, amelyek ebből anekdotámat érdeklik, történészeink foglalkoztak. Alább MÜLLER FRIGYES⁶ és MADZSAR IMRE⁷ dolgozatait fogom ismertetni. A további irodalom kevés tanulságot nyújt.

II. A *symphonia*-párbeszéd.

Megesett egyszer, hogy valakinek védelmében a királyhoz igyekezett. Annak a vidéknek [amelyen útja átvitt] olyan erdős részén, amely disznóelgetetésre alkalmas volt, egy tanya feküdt, ahol délben megszállt volt. Itt éjfél tájban malomzörgést hallott. — [olyan malom zörgését], aminőt egyebütt nem látott volt. — Elcsodálkozott, hogy mi is lehet az. S nyomban utána az a nő, aki a malmot, hajtotta, énekelni kezdett. A püspök elcsodálkozva így szólt Valterhez: Valter, hallod-e a magyarok zenekarát, miképen hangzik? S mind a ketten nevetni kezdtek az éneken [értsd: zenén]. Minthogy pedig egyetlen nő keze hajtotta a malmot, s az ének hangos lett, a püspök pedig

¹ A BEÖTHY-BADICS-féle irodalomtörténet I. kiadásában LÁNCZY GYULA foglalkozott az adomával (48—50.). Ugyanígy ismertetik az addig megállapított „tényállást“ HORVÁTH CYRILL és PINTÉR JENŐ kézikönyveikben, RIEDL FRIGYES, KATONA LAJOS és DÉZSI LAJOS könyvmatos kiadásokban fennmaradt egyetemi felolvasásokban. Utalok még FABÓ BERTALAN, A magyar népdal zenei fejlődése c. könyvére. Budapest, 1908 és SEPRÓDI JÁNOS e könyvvel foglalkozó cikkére: Erdélyi Muz. 1908, 5—6. sz.

² EPhK. XXXIV, 331—396.

³ Nemzeti Zeneművészet. Bpest, 1908. 14. kk.

⁴ EPhK. XXXIV, 313—319.

⁵ Magyar Régiségek és Furcsaságok I. (1924.) 56—69.

⁶ Századok XLVII, 355. kk.

⁷ U. o. 502. kk.

ezenközben ágyán feküdt, még mindig mosolyogva így szólt: „Valter, magyarázd meg nekem, hogy ebben a zenében miféle ének ez (miféle dallamú éneklés az odakint), ami olvasásomat megzavarja kántálásával?” Mire Valter így felelt: „Nóta biz' ez! A nő, aki énekel, szállásadó gazdánk cselédje, aki urának gabonáját őrli olyan időben, amikor a környéken más malmot találni általában nem lehet.” Erre a püspök így szólt: „Mesterséggel vagy munkával fut-e [a malom]?” Valter: „Mesterséggel is, munkával is, de semmiféle állat nem huzza, hanem az a léány forgatja körbe kezével.” „Oh mely csodálatos dolog!” — szólt a püspök — „Hogy tartja fenn magát az emberiség! Mert ha technika [ars] nem volna, ki viselhetné el a munkát!? Boldog lány az — mondta — aki más ember hatalma alatt szolgál, s mégis ily kedvesen és zúgolódás nélkül látja el kötelességét.” És úgy rendelkezett, hogy számottevő pénzüsszeget hozzanak a lánynak.

1. *Audis symphoniam Ungarorum, qualiter sonat, riseruntque ambo de carmine isto. Hallod-e a magyarok 'zenekarát', miképen hangzik? S mind a ketten nevetni kezdtek az éneken[a zenén].*

Symphonia-nak hívja a püspök azt, amit hall, a magyarok *symphoniájának*, s aztán a két idegen nevetni kezd. Ez a szó már sok fejtörést okozott, még többet a nevetés. Azt hiszem, az itt felvetődő fogas kérdéseket ma már kielégítően megoldhatjuk. *Symphonia* a korai középkor zeneelméletének egyik pontosan körülhatárolt műszava, amely ebben az elméletben a legmagasabbrendű fogalmat is jelöli: a *symphonia* — olvassuk a X. századbéli HUCBALDUSnál¹ — egymástól eltérő, de összefűzött hangoknak édes összhangzása (est autem *symphonia* vocum disparium inter se iunctarum dulcis concentus). Más helyen: bizonyos hangoknak édes elegyedése (*symphonia* quid est? dulcis quarundam vocum commixtio)² REGINO apát csak ennyit mond: *symphonia* vagyis *összhangzás* (*symphonia* id est consonantia). Ha e példák nem volnának elégségesek, kiegészíthetjük egy modern zeneterminológus megállapításával: „*symphonia* heisst immer die feststehende Einstimmung des Instruments, das musikalische System.“³

Mi történik itt voltaképen? A szomszéd szobában megindul egy kézimalom, a legkezdetlegesebb őrlőszerszám, aminőt az Itáliában nevelkedett Gellért eddig sehol és sohasem látott — a legenda külön kiemeli ezt: quod ipse alias non viderat —, mi azonban Kassubenmühle néven a müncheni Deutsches Museumban megtalálhatunk, sőt meg is indíthatunk, tehát hallhatunk is egy ilyen középkori malmot, amely ettől a magyar malomtól aligha volt különböző.

¹ Musica Enchiridis c. X. (MIGNE PL. 132. köt., 966. l.)

² Scholia Ench. c. II. (MIGNE PL. 132. köt. 995. 11.)

³ MAX C. P. SCHMIDT, Terminologische Beiträge.

Nyomban (continuo) felhangzik a szolgáló dala, oly keleti dal, aminőt a két idegen származású pap kétségkívül szintén nem hallhatott még. Gellért nem tudja, mi ez, de zenét hall, többszólamú, felettébb idegenszerű és sajátságos zenét: egy *vocum concentus*-t, egy *vocum commixtio*-t, amely azonban semmikép sem nevezhető „dulcis“-nak: olyan harmonia ez, amely olasz fülnek bizony aligha lehet „édes“. Hallod-e a magyarok zenekarát (vagy ha ez jobban tetszik: hangversenyét),¹ mikép hangzik? kérdi erre, s mindkettejüket megnevelteti a furcsa hangzavar, de az a tréfásan méltóságteljes, sőt fellengző műszó is, amelyet a püspök erre a barbár zenére alkalmazott. Mert többszólamú zene volt ez ugyan, de olasz fülnek a legvadabb hangzású. Nem csoda: hiszen a malom nyikorgása adta az instrumentális részét! TOLDY FERENC bizony rossz nyomon járt, mikor azt írta:² „ezen olasz pap az ének dallamának édességét dicséri.“ Ez a XVI. századbéli WION tévedése, aki valami okból szükségesnek látta, hogy az „audis symphoniam Ungarorum“ szavak után beszúrja „quam dulcis sit.“³ Ennek az első magyar népdalnak a hatása éppen ellenkező volt.

Mint a középkori zenetörténet tudós ismerője, RUDOLF VON FICKER innsbrucki egyetemi tanár, aki kérésemre szíves volt az anekdotával behatóan foglalkozni, közli velem, a középkor jól ismerte az olyan többszólamú zenét, amelynek valamely hangszer adta meg a változatlan alaphangját. Ezt *symphoniá*-nak is, *diaphoniá*-nak is hívták. Egy XII. századbéli író, GIRALDUS CAMBRENSIS ezt írja:⁴ az angolok a szimfonikus harmóniával élnek, de mégis arra szoritkoznak, hogy csupán két hang különbségét és változatait játsszák; az egyik hang alant mormog, a másik pedig közben fent jár, kedveskedik és gyönyörködtet. Egy későbbi szerző: JOHANNES DE MURIS egészen hasonlóan határozza meg az ú. n. *diaphonia basilica*-t: az egyik hangszer állandóan ugyanazt a hangot játssza, — ez az alaphang (quasi basis cantus⁵). Kétségtelennek látszik, hogy Szent Gellért elsőbben ilyen zenére gondolhatott, amikor az egyhangú malomzörej kísérte magyar munkadalt tréfásan *symphoniá*-nak keresztelte el.

Szent Gellért tehát olyan őrlődalt hallott, amely hihetőleg minden nép költészetének kezdő mozzanataiban megtalálható. Csak példakép utalok cikkem jellegére és azokra

¹ Helyesen már RIEDL és (találomra) HORVÁTH CYRILL.

² A magyar költészet. VI. előadás.

³ GERARDI, Scripta et Acta, ed. BATTHYÁNY. 338. l.

⁴ „Descriptio Cambriae“ c. munkájának „De symphonicis, eorum cantibus“ c. fejezetében: „Anglorum populi . . . simili canendo symphonica utuntur harmonia, binis tamen solummodo tonorum differentiis et vocum modulando varietatibus, una inferius submurmurante, altera vero superne demulcente pariter et delectante.“ (Rer. Brit. Med. Aev. Script. T. XXXVI.)

⁵ GERBERT, Script. Eccl. de Mus. Med. Aevi. III, 239.

a litvániai őrlődalokra, amelyekre TRÓCSÁNYI ZOLTÁN¹ hívta fel a figyelmet, s amelyekben a malom és a dal olyan zenei egésszé olvad össze, aminőt Szent Gellért elsőbben felfedezni vélt a „*magyarok symphoniájá*“-ban. Egy XIX. századbeli litvániai útleírásban olvasható a következő részlet: „musiciren... die Weiber und Mägde des Morgens... bey der Hand-Mühlen da das Gesumme der Hand-Mühlen ihnen zum Bass und Fundament dienet.“² Egészen hasonló volt a magyar szolgáló dala, s Szent Gellért tévedése így még érthetőbb.

Feltevésemben megerősít FICKER, aki levelében ezt írja: „Es kann keinem Zweifel unterliegen, dass mit »symphonia« mehrstimmige Musik gemeint ist, die ja um jene Zeit im Abendlande weit verbreitet war.“ — „Weiters kann es keinem Zweifel unterliegen, dass Geraldus über die merkwürdige Art lacht, wie hier durch das Zusammenwirken des von der Mühle verursachten Fundamentalbasses und der Singstimme eine »symphonia«, also eine mehrstimmige Musik entsteht.“ A korábbi nevetés mosolyba megy át, s ez a mosoly még ott ül majd a papok ajkán, amikor másodszer is megzavarja a zene a püspököt.³

2. *Quis istius melodie cantus sit? Miféle ének ez ebben a zenében? vagy Miféle dallamú éneklés ez odakint?*

A püspök tovább olvas — hihetőleg fennhangon, mint akkor általában olvasni szokás volt, a különös, sosem hallott zene azonban csak nem szűnik meg, sőt hangosabb és még

¹ Magyar Régiségek és Furcsaságok I, 62. kk.

² LEPNER, Der Preusche Littauer. 95. l.

³ Mellékesen utalok itt a *symphonia* szó érdekes jelentésváltozására. Az ógörögben ez a szó 'összecsendülés, összhang, harmónia', majd: 'több hang vagy hangszer együttese, hangverseny' értelmében használatos. Az ókori latin ugyanily értelemben veszi át. A középkoron végig, nyilván az egyházyatyák nyelvhasználata alapján igen különféle hangszereket is — főként fuvóhangszereket — jelölnek ezzel a szóval. Első jelentése azonban változatlanul: 'összhangzás, vocum concentus'. Innen általánosítva 'zene, hangverseny' értelemben használják. Talán nem érdektelen ennek kapcsán arra utalnunk, hogy a modern és nemzetközi *concert* szónak az eredete nem egészen tisztázott. Némely felfogás szerint a lat. *conserere* 'összefűz, összefon' igével rokon; más nézet szerint éppen a mi *concentus*-unkból, tehát a *symphonia*-ból származnak a *concert*. Így pl. ezt olvassuk SCHELER francia etimológiai szótárában. Mások, még kisebb valószínűséggel *concerto*-ban a lat. *concentus* módosulását vélték megtalálni: *concentus*, összehangzás, gör. *symphonia*, („d'autres enfin, avec moins de probabilité encore, ont conjecturé dans concerto une alteration du L. concentus, accord de voix, harmonie, gr. symphonia.“) Ime, még etimológiai úton is *concert*hez jutunk a *symphoniától*. Ami már most a magyar *hangversenyt* illeti: kétségtelen, hogy ennek a szónak az alkotóját (SZILY Nyelvújítási Szótára 121. l. 1833-ból HELMECZY nevével említ egy adatot) megtévesztette a latin *concertatio*: *versengés*, — ez azonban (amint láttuk) nem eleme a *concert*-nek. Ugyan mi is *versengene*? A hangok a harmóniában, a *symphoniában* összeilleszkednek és nem *versengenek* egymással. A *hangverseny*-ben alighanem egy „Leiter Jakob“ rejtezik.

furesább lesz. Itt egy részlet következik, amelyet eddig figyelemre nem méltattak. „Minthogy a malmot egyetlen nő keze hajtotta és a dal hangossá lett, a püspök pedig közben ágyán feküdt, — még mindig mosolyogva így szólt: Walther, magyarázd meg stb. Mi áll ebben a részletben? Nézetem szerint az, hogy az imént felhangzott többszólamú zenéből most dominálónan bontakozik ki a szolgáló dala, — hangos lesz, *crescit in altum*.¹ Magunk is tapasztalhattuk, hogy a munkadalok a munka haladtával mind hangosabbak lesznek. — De miért áll itt a megjegyzés, hogy csak egy nő hajtja a malmot? Az ilyen kézimalmokat már az ókorban rendszerint ketten hajtották, — régi reliefek mutatják meg ezt nekünk.² Ha egy kéz birkózott meg vele, azt gondolom, a kő körforgása nem volt folytonos, hanem megszakított, — esetleg oda és vissza kellett forgatni. — A püspök tehát meglepődéssel észleli, hogy a vélt hangszer játékában caesurák jelentkeznek, a dal ellenben folytonos és szerfelett hangos. Így aztán már csak a dal érdekli, s ezért mondja: „Ugyan magyarázd meg, kérlek, hogy ennek a zenei *együttes benyomásnak (melódia) miféle a dalrésze (quis cantus sit)*; mert ez a *kántálás az (cantoria)*, amely megzavarja olvasásomat.“ Vagy, hogy rövidebben és magyarul fogalmazzuk Gellért kérdését: Minő sajátosságos *dal* ez ebben a *zenében*? SZABÓ KÁROLY ezt így fordította: „ki éneklé ezt a dalt“, és még RIEDL FRIGYESNÉL is ezt olvassuk: „miféle dallamú ének ez?“ Sőt TRÓCSÁNYI ZOLTÁN tavaly ezt a fordítást javasolta: „Miféle éneklése ez annak a melódiának?“ Mindez csak sajnálatosan összebogozza az anekdota sima fonálát. Hiszen *melodia* itt, minden valószínűség szerint, nem egyéb, mint a korábbi gúnyos *symphonia*-nak most már tárgyilagos és józan egyértékese: csupán zenét jelent, semmi mást. A középkori zenei irodalomból ez megfelelően igazolható lesz.

Noha ezt az értelmezést helyesnek tartom, alternatívaként magam is javaslatba hozok egy másikat: kész volnék *istius melodiae*-t *genit. part.* helyett *gen. qualit.*-nak tekinteni: miféle dallamú éneklés az odakint?“ HORVÁTH CYRILL okfejtése e részben nem helytálló. Az *ista melodia*-ban valami becsmélés is rejlik, de főként az, hogy a *som-széd*-ban, — tehát amott és nem itt — hallható zenéről van szó. Ismétlem: mindkét fordítás lehetséges; lényegükben nem térnek el egymástól.

3. *Ista modulacio carminis est! Nóta biz ez!*

Anekdotánkban hézag következik, vagyis olyasmi történet, amit csupán rekonstruálhatunk. Valter meglepeté-

¹ Érthetetlen, miképen fordíthatta a néhai jeles SZABÓ KÁROLY ezt így: „az ének igen hosszúra nyult“, holott csak *alta voce*-re (femhangon) kell p. o. gondolnunk.

² L. DAREMBERG et SAGLIO III, 1961. lapján az 5105. sz. ábrát.

sünkre egyszeriben mindazt tudja, amit az imént még nem tudott. Én azt hiszem, hogy kiment a szobából és megnézte a lárma nyitját. Mert mindazt, amit most válaszában közölni fog, semmikép sem találhatta el. A püspöknek e kérdésre tehát: Miféle fura *dal* ez ebben a *zenében*? azt mondja Valter: „*Nóta* biz ez! A nő, aki dalol, vendéglátó gazdánk cselédje, s urának gabonáját őrli oly időben, mikor más malmot e vidéken általában nem találhatni.“ *Ista modulacio carminis est* felfogásom szerint így irandó körül: nem valami többszólamú zene ez, hanem *nóta*; nem valami koncert, nem is *zene* tulajdonképen a szó közép-kori egyházi értelmében, amint még mind a ketten az imént gondoltuk, hanem amolyan közönséges népi *nóta*, amit munkájához dalol egy cseléd. De miféle munka ez? Gabonát őröl ez a cseléd; a szerszám, amit mi hangszernek véltünk, nem más, mint közönséges kézimalom! Ezért következik itt a szerszámzörgés magyarázata. Nem *symphonia*, — *nóta* ez!

Modulatio, amely szóból LÁNCZY még „egy önálló magyar zeneritmusnak legelső, pozitív megállapítását“ vélte kiolvasni, s amelyet még HIMPFFNER BÉLA is ütemnek, ütemezésnek, ütemszerűségnek s ismét LÁNCZYVAL egyetértve ritmusnak fordít, már MARCIANUS CAPELLA szerint (De nuptiis Philologiae et Mercurii IX, 965) sem jelent mást, mint egyszerű éneklést — soni multiplicis expressio —, a közép-korban nem több, csak dal.¹

III. A morál.

Az olyan anekdota, amely történeti jelentőségüvé válik, lassan elveszti éles körvonalait; olyanná lesz, mint a régi pénz, amelyen az arképféj domborműve elkopik és elmosódik. A *symphonia*-anekdotát annyszor hallottuk és olvastuk, oly sokat értelmeztük, hogy már voltaképen gondolatmenete és jelentése is elhomályosult. Legtöbbünk emlékében úgy él a *symphonia Ungarorum*, mint a magyar népdalnak valami korai, szinte mitikus dicsőítése, s úgy érezzük, hogy a népdal volt az, amiért ezt az adomát feljegyezték. De ez a feltevés helytelen. Az anekdota népdal-része csak bevezetés: az elbeszélés súlya természetesen a kettős m o r á l o n van, amelyet itt alaposabban szemügyre kell vennünk.

A püspök immáron mindent tud, amire kívánsi volt:

¹ *Modulare*: 'dalolni mint egy trubadur'. Pl. „organa ut absque viro non possunt promere cantus — Sic sine te, domine [t. i. Magister Engilmarus] nil *modulare* quaeo. (Vita S. Erasmi. Novem Vitae Sanctorum Metricae, ed. HARSTER. Teubner, 1887. 21. l.) — *Modulari*: 'énekelni, mint a papok a kóruson'. (MIGNE PL. 141. k., 371. l.) — *Modulatio*: „Lectio dividitur quia non cantatur ut psalmus vel hymnus, sed legitur tantum. Illic enim modulatio, hic sola pronuntiatio queritur.“ (ISIDOR. Etymolog. 6, 19, 9.)

nem művészi zene az, amit hall, hanem malomzúgás és egy szolgáló nótája. Egész érdeklődése már most az eset emberi, mondjuk: erkölcsi és szociális részére tolódik át. Munka folyik itt és valaki énekel hozzá! Keserves vesződség és hangos jókedv: ez az ellentét kapja meg most Gellértet. Vajjon nehéz-e az a munka, amit ily derüs kedvvel látnak el? „Hogy fut ez a malom, kérdi a püspök, mesterségesen-e, vagy igával?“ (*arte vel labore*). Gellért, mint már előbb láttuk, nyilván csak technikai berendezésű, tehát vízi vagy szélmalomokat ismert, emellett még igavonó állat húzta őrlőmalomokat. Valter ötletesen akar felelni: ez olyan malom, mondja, amely egyesíti a mi kétféle malmunk fortélyát: mesterséggel *is*, munkával *is* jár (*arte et labore*). A mesterség vagyis a technikai berendezés a kézimalomban a forgatószerkezet; a munkáról pedig ezt mondja: „de semmiféle állat nem húzza, hanem ez a nő forgatja körbe kezével“. A püspök most elcsodálkozik ezen a kezdetleges, de mégis ötletes berendezésen, és elmélkedést fűz hozzá: „Ó mily csodálatos dolog! Hogy tartja fenn magát az emberiség! Mert ha technika (*ars*) nem volna, ugyan ki viselhetné el a munkát?“ Következik a morál második fele: „Boldog lány ez, aki más ember hatalma alatt szolgál, s mégis ily kevésen és zúgolódás nélkül látja el kötelességét! És úgy rendelkezett, hogy számottevő pénzösszeget hozzanak a lánynak.“

A püspök tehát jószívű: a *symphonia*-anekdotát megelőző és követő részletek is alázatosságát, könyörületességét, meleg résztvevő szívét példázzák.¹ A legendairó feljegyzésre méltónak azt tartja, hogy a püspök leereszkedik a szegény szolgálóhoz, gazdagon meg is jutalmazza, mert nemesebb vonásokat fedez fel a jellemében. Derüs munkavégzés: a kötelességteljesítés és a mosolygás párosulása ez; kétszáz évvel később Szent Ferenc majd beléfoglalja a minorita-programmba ezt a *laetitia*-t, amely kiegészíti az *opus manuum*-ot² Itt a morál egyik fele. De ezt a derüs munkavégzést csak egy emberi ötlet teszi lehetővé: nem bírná el az ember a munka nyögét, ha az emberi elme találékonyasága, a technika fel nem oldaná, mozgásra nem serkentené a holt anyagot. Ime a morál másik fele. Mi ad alkalmat erre az elmélkedésre? Egy kézimalom és egy víg nótát!

Még egyszer s most már mindezt megfontolva végigtekintünk anekdotánkon. A két vándor zenés hangzavart hall, amelynek csak ügyel-bajjal jó rá a nyitjára. Mi a nyitja?

¹ RIEDL érésben jó, MADZSAR rossz nyomon járt. Utóbbi ezt írja: [A vita min. anekdotája] „a keresztény alázatosság és békétülés erényét példázza.“ Ez nem helyes.

² P. o. Spec. perf. 75. és 96.

Nótát fuj egy cselédleány, s ami hozzázakatol, az a malom, — terhes munka kézimalma.

Ismételjük: Valternek ezen a felfedezésén épül fel a püspök elmékedése, a morál, és ez indítja jószívű cselekedetre Gellértet. Ez a felfedezés a középpontja, a tengelye az adomának. Az „ista modulatio carminis est“ szavakig tartott az expositio, eddig talányos volt minden. Innenfogva minden épületes: „ejnye, hiszen nóta ez, amit hallunk, és hozzá kézimalmot forgat egy munkás kezű, de jókedvű cseléd“ kiált fel Valter. „Ista modulatio carminis est et mulier quae cantat molit triticum . . .“

IV. Az anekdota kora.

Ime: ez a *symphonia*-anekdota egészen elfogadható szerkezetű. Nincsen rá ok, hogy éppen szerkezeti fogyatékoság miatt késői kompilációnak tartsuk, — hogy nevezetesen a püspök és Valter e párbeszédét a XIII. századnál is későbbi interpolációnak tekintsük. MADZSAR IMRE egy figyelemreméltó tanulmányában jut erre az eredményre,¹ miután összehasonlította anekdotánk két fogalmazását, a *Legenda Maiorban* s a *Legenda Minorban* találhatókat. De MADZSARNAK nemcsak szerkezeti kifogása alaptalan. Nem egészen helytálló felfogásom szerint az az érve sem, hogy az inémt elemzett párbeszéd jellegénél fogva anakronizmus egy XI. századbeli legendában, mert „profán“ témája ellentétes a legendaírás szellemével, aszketikus alapirányával. MADZSAR szerint csak „a *Legenda Minor* igazán hagiografikus termék, míg a *Vita Maior* nem az, hanem oly korban keletkezett, amelyben a legendák igazi jelleme a korszellemmel együtt már megváltozott“. Mindebből keveset tehetek a magamévá. A legenda olyan műfaj, amely másfélezer éven át alakult és változott, s voltaképen még ma is él; emellett szelleme, sőt formája is lényegében változatlan maradt. A középkori hagiográfia típusai is csak ügyyel-bajjal határolhatók el egymástól korszakok szerint. Nem akarok itt irodalomtörténeti fejtegetésekbe bocsátkozni. Más helyen kellene megkísérelnem annak kimutatását, hogy a *Legenda Maior* anekdotikus anyaga jórészt eredeti XI. századbeli termék. Itt be kell érnem annak megemlítésével, hogy a X—XI. század egyházi, legendáris életrajzai tele vannak hasonló anekdotákkal, amelyek MADZSAR ítélete szerint mind „profánok“ volnának; csak példakép utalok II. Odo clugny-i apát egy művére, amely egy másik *Sanctus Gerardus* életrajzát tartalmazza.”

¹ Szent Gellért Nagyobb Legendájáról. Századok 1913. 502—17.

² De Vita Seti Geraldí Auriliacensis comitis (MIGNE PL. Vol. 133., pp. 639—703.) Ennek is megvan a maga „kivonatós kiadása“: Compendium, (uo. 703—10).

Ellenkezôleg: éppen a MADZSAR kifogásolta novellisztikus hang az, amely bennünk nagymértékü bizalmat kelt a *symphonia*-anekdota iránt. Aki ennek a kornak száraz és személytelen, kevésbé részletezô és lélektani adatokra ügyet nem vetô felfogását meg írásmódját ismeri, az ezt az anekdotát elevenek és színesnek fogja érezni, s éppen a gondos részletezés alapján kell arra a következtetésre jutnia, hogy ez az adoma jól megôrözött száj-hagyománynak igen korai feljegyzése. Minô saajátságos agyvelô volna az, amely ezt a malom—dal-epizódot kieszelhetné?

Ugyanez okból nem fogadhatom el ama másik, HIMPFNERTÔL eredô¹ és MADZSARTÔL elfogadott² feltevést sem, hogy valamely késôi kompilátor Athenaeus egyik zenei adomájának hatása alatt illesztette volna be elbeszélésünkbe az imént elemzett párbeszédet. A HIMPFNER idézte helyben nem ércek analógiát. Sokkal közelebbfekvô, a legendaíró a patrisztikus irodalom hatása alatt állt, s magam találtam is Szent Ágoston egy művében, a De ordine-ben egy látszólag analóg részletet. Noha ez az analógia valószínűbb, mégsem tulajdonítok neki jelentôséget.³ Ez a csapás helytelen: aligha van itt analógiáról, „toposz“-ról szó. Ez az anekdota egészében valószínű, s nem irodalomtörténeti motivum-vándorlás útján, hanem igen megbízhatónak látszó szó-hagyomány erején vált a magyar közép-kor egyik vonzó emlékévé.

Nem: a Legenda Maior aligha lesz a Minor-nak interpolált változata; sokkal helyesebb és alaposabban megokolható az a másik feltevés, hogy a Leg. Minor szertartási lekeció céljaira készült kivonata a Maior-nak. Nem akarok itt a kisebb legenda elemzésébe beléboicsájtkozni, csak két részletre utalok.

A nagy legenda Valterének helyét a kivonatban egy szolgáló vagy kísérô-féle (minister, famulus) foglalja el. MADZSAR ez megleti. Ez nézetem szerint csak amellettszól, hogy a nagyobb verzió az eredeti, s a kivonat szerzôje, — nem tudván, mit műveljen itt Valterrel, akinek egész, a püspökkel folytatott

¹ EPhK. XXXIV, 391. kk.

² Századok XLVII, 510, 1. jegyz.

³ „A rendrôl“ szôló cassiciacumi, tehát még egészen antik szellemû dialogusát Szent Ágoston azzal vezeti be, hogy egy éjjel feltűnt neki a fûrdôbôl lefolyó víz csobogásának ritmikus el-elhalkulása. Egy tanítványa, Licentius, aki mellette virraszt, jön rá, hogy a szabályszerû változást nyilván a csatornában megüledett falevelek okozhatják. Noha itt nem zenérôl, hanem mástermészeti zajról van szó, a következô analóg pontok kínálkoznak összehasonlításra Szent Ágoston elbeszélése és a *symphonia*-anekdota között: a) éj derekán, b) idegen házban, c) ágyon fekszenek, virrasztanak; d) ismeretlen, ritmikus zajt hallanak, e) elcsodálkoznak; f) Ágoston megkérdi tanítványát: hallod-e mi ez? (animadvertis Licenti quomodo canalis iste inconstanter sonat?) g) Licentius válaszol: nem új a zaj, h) „Ebben az órában“ ez meg ez az actio valószínűtlen; i) végre Licentius megadja a helyes magyarázatot, j) e magyarázaton épül fel mintegy morálként, „a rendrôl“ szôló mű. — Aug. De ordine, 6—7, CSEL LXIII, 124. kk.

párbeszédét rövidség kedvéért elhagyni kívánta, — jónak látta Valtert egy közömbös statisztával helyettesíteni. A Leg. Minor egyébiránt egészében magán viseli a sietős kivonatolás bélyegét; elbeszélése szinte lelkendezve rohan a cél felé! Nézzük csak a szöveget: „A cseléd dalára a Szent Atya felébred, s az eléhívott szolgától megkérdi, hogy mi az? A famulus [most már nem minister!] megmagyarázza néki, mint áll a dolog (ut res erat insinuat). A kegyes főpásztor nyomban könnyekben tör ki, s így szól: Boldog ez a nő stb. stb.“ MADZSAR szerint ez a verzió „kerek, egységes kis történet, mely amellet teljesen legendaszerű.“ Én úgy érzem, hogy inkább töredékes, csonka; a legendaszerűségét nem vonom kétségbe, hiszen — ismétlem — ennek a műfajnak elméletét nehéz megalkotni. Legenda vagy legendának kivonata, csak árnyalati különbség. Újólág fel kell vetnem a kérdést: Minő sajtáságos fantázia kell hozzá, hogy valaki a *Cui famulus ut res erat insinuat* mondatot önkényesen kibővítsse a párbeszédés részletté?! Ezt épp oly elképzelhetetlennek tartom, amilyen valószínű és bőven indokolható, hogy az itt idézett sietős, kapcsoló mondat a lectio számára méltán feleslegesnek tartott *symphonia*-párbeszéd pótlására hivatott. Végül itt a püspök sírása. ERRE PAULER és MADZSAR egyaránt súlyt vetnek, hiszen olyan részlet ez, amely nagyobb anekdotánkban hiányzik; tehát — így szól a feltevés — az interpolált novella szerzője ellentétben érezte az általa megkonstruált derűs jelenettel s ezért elhagyta. Szerintem valószínűbb, hogy a kivonatoló ezzel a beszúrt és semmitmondó frázissal valamiképp kitölteni akarja a törlések által előidézett zavaró űrt. Ez a megindultság „topikus“ a legendairadalomban: nemesak a Gellért-legendában találkozunk vele sűrűn, hanem a IV. sz. patrisztikájának örökségeként¹ az egész középkoron végig. Az emberi élet mélységeinek vizsgálata a hanyatló ókor és a középkor vallásos-épületes irodalmában szinte mindig egyértelmű az elérzékenyüléssel.

Mindezt számbavéve tehát anekdotánkat Szent Gellért korabelinek, s éppen ezért megbízhatónak tartjuk.

Tudott-e Szent Gellért magyarul?

ENDLICHER s az ő nyomán a középkori latin irodalom legújabb történetírója, MAX MANITIUS² ez anekdota alapján felteszik, hogy igen. Erre a feltevésre sem anekdotánk, sem más adatok fel nem jogosítanak. Ellenkezőleg: a Nagyobb Legenda egy másik részlete csak azt sejteti, hogy a püspök élete vége felé valamennyire értett ugyan nyelvünkön, azonban beszélni

¹ Az ókori-keresztény 'ima-sírással' és stereotyp vallásos 'megindulással' az Ethnographia 1926. IV. füzetében és a Didaskaleion (Torino) 1926. évi folyamában részletesen foglalkozom. Vö. még BALOGH, Szent Agoston, a levélt. 46. és 145.

² Geschichte der lat. Lit. des Mittelalters. Mchn, Beck, 1923. II, 74 kk.

nem tudott. De van egy lélektani ellenérvünk is: ha idegen nyelvű éneket hallunk, s a nyelvet csak féligmeddig is értjük, figyelmünk elsősorban a dal szövege felé fordul, bármily fonák legyen is a zenei hatás. Itt említem meg, hogy a „*riserunt ambo de carmine isto*“-nak koránt sincs az az értelme, hogy a papok a dalon vagy pláne a dal szövegén nevettek. Ezzel a szóval nem érvelhetnek Gellért magyar tudása mellett. Ugy áll a dolog, ahogy korábban mondtuk: a furcsa hangegyvelegén mulattak, s ha a legenda írója ide *carmen*-t tesz, ez nem jelent egyebet, mint, hogy a maga pongyola módján az események elé nyul, — ő tudja, hogy amin nevetnek, végül is nem lesz majd egyéb dalnál.

V. Szent Gellért kora és a zene.

Az anekdotának az az értelmezése, amelyet itt nyújtottunk, feltételezi, hogy mindazokat a zenei műszavakat, amelyek itt szerepelnek (*symphonia, melodia, modulatio, cantus, carmen*), Szent Gellért és az életrajz szerzője (esetleg maga Valter!) ismerte és gondosan alkalmazta. De feltehetjük-e ezt? Kétségkívül fel kell tennünk. Bízvást elmondhatjuk, hogy anekdotánkban gondosan alkalmazott és mérlegelt zenei műszavakkal van dolgunk. Megismétlem, amire már fentebb utaltam: a párbeszéd szereplőinek életében, műveltségében és hivatásos munkájában fontos szerepet játszik a zene. Tudjuk, hogy Gellért hazánkban énekiskolákat alapított, — egyébiránt pedig igen tudós ember volt, egyik fényessége kora tudományának; de tudomány e korban lexikális ismerettömeget jelent. Már pedig a *musica* a korai középkor alapvető tantárgya, az ú. n. általános műveltség fontos alkotóeleme volt. Annak a papnak, aki énekoktatással foglalkozott, korának zeneelméletét is meg kellett ismernie. A már idézett X. századbéli REGINO apát egy helyen ezt írja: „csak az *zenész*, aki elméleti mérlegelés alapján nem gyakorlati munkával, hanem értelmi tevékenység eredményeképen (*imperio speculationis*) sajátította el az éneklés tudományát. Aki tehát a zenetudománynak erejében és értelmében teljességgel járatlan, hasztalan bitorolja a *cantor* nevé, bárha legkitünőbbben énekel is“.¹

Szent Gellért egy kortársa, GUIDO ARETINUS egy verses zenetanításában ugyancsak hangoztatja a *musicus* és a *cantor* közt fennálló igen nagy különbséget. A *cantor* csak zenél, de a *musicus* tudja is, mit művel. Együgyű állat az, aki olyasmit cselekszik, amit nem ért. „*Musicorum et cantorum magna est distantia: — isti dicunt, illi sciunt quae componit musica. — Nam qui facit quod non sapit, diffinitur bestia*“.²

¹ MIGNE PL. Vol. 132., p. 501—2.

² MIGNE PL. Vol. 141., p. 405.

Az a zeneelmélet azonban, amelyet ilyen szigorúan megkövetel Szent Gellért százada, dogmatikus és szűkszavú volt. — műszavak és meghatározások voltak a lényege. Önként következik mindebből, hogy az énektanító Gellért gondosan tanulta és oktatta a zenei alapfogalmakat is, s hogy anekdotánk, ha nem rejt is „nagytekintetű zenei észrevételeket“ magában, — ahogy LÁNCZY megállapítására célozva HORVÁTH CYRILL írta, — tudatosan és pontosan alkalmaz zenei műszavakat. Ezt tudnunk kell, ha az itt tárgyalt latin szavakat meg akarjuk érteni. De különösen számba kell vennünk ezt, ha az anekdota szellemét és eredetiségét, vagyis korát és megbízhatóságát kívánjuk megítélni. Ezt a párbeszédet nemcsak zeneértő emberek folytatták, — mint arra fentebb már rámutattam — hanem zeneértő papok is adták szájról-szájra, feljegyzése után pedig kézről-kézre. Akit mindezek ellenére is meglep, hogy egy ájtatos legendában szórszálhasogató és számunkra mégis oly nehezen érthető zenei terminusokkal találkozunk, vegye fontolóra, hogy az egyházi nyelv és az egyházi műzene eszményeivel szemben itt igen korán új erő jelentkezik: a vulgáris nyelv és a még sokkal vulgárisabb zene. Két századdal később a trubadurok már nagyobb sikerrel küzdenek majd a világi költészetért, de zászlaját csak Dante fogja diadalra vinni. A zeneértő Szent Gellért és a daloló magyar szolgálóleány a középkor két ellentétes művészi felfogását: a *regularitas*-t és a *vulgaritas*-t jelöli; ez a nagy elméleti ellentét¹ csak jóval később fog kibontakozni, itt szinte gubó alakjában látjuk.

Azt hiszem, sikerült a magyar nóta első emlékét, ezt a sokat emlegetett, de majdnem mindig fonákul értelmezett anekdotát jobbra filológiai eszközökkel megközelíteni. A párbeszéd SZABÓ KÁROLYNÁL még így hangzik:

- Hallod-e a magyarok dalát?
- Ki éneklí a dalt?
- Ez az ének dallama.

LÁNCZY GYULÁNÁL pedig:

- Hallod-e, miképen szól a magyarok dudája?
- Micsoda dallamú éneklés ez?
- A dalnak modulációja az.

S legutóbb pl. HIMPFFNER-TRÓCSÁNYI felfogása szerint:

- Hallod-e a magyarok összhangos játékát?
- Miféle éneklése ez annak a melódiának?
- A dalnak szokatlan tagolása (ütemezése) az.

Vizsgálódásaink eredményeképen most már így módosul:

- Hallod-e a magyarok zenekarát (vagy hangversenyét)?

¹ Vö. DORNSEIFF-BALOGH, Dante Alighieri „Über das Dichten i. d. Muttersprache“. Darmstadt, Reichl, 1925.

- Micsoda ének ez ebben a zenében?
 — Nem más ez, csak nóta!¹

*

Nem válhatok el anekdotánktól anélkül, hogy egy szóval meg ne emlékezzem hősről, Szent Gellértről. A magyar protomártírt mint írórt eddig méltatlanul elhanyagoltuk. Még ma is sokan vannak művelt magyarok, akik nem tudják, hogy éppen kilencszáz év előtt itt, Magyarországnak megműveletlen pusztaságai és erdei közepette, vad, pogány lovashordák világában egy szelíd olasz tudós élt, aki ha nyelvében nem is, érzelmeiben magyarrá lett. De Szent Gellért itt kilencszáz év előtt hatalmas könyvet is írt, olyan munkát, amelyet ma már csak csodálkozva és félve forgatunk, de amely a homályos X—XI. század tudományának minden titkával és kincsével ékes. Ez a könyv, a *Deliberatio in canticum trium puerorum*, egyetlen, fájdalom, külföldön őrzött kódexben maradt ránk és ugyancsak egyetlen, teljesen elavult XVIII. századbéli kiadása még hozzá megszereshetetlen is. Pedig a *Deliberatio* az első ismert tudományos mű, amelyet Magyarország földjén írtak, — tartalmilag és nyelvileg igen érdekes magyar kincs. Néhány évvel ezelőtt egy tudós francia bencés, DOM GERMAIN MORIN, úgy írt Szent Gellértről a *Revue Bénédictine*-ben, mint egy elfeledett és felfedezendő középkori íróról. És meglepetéssel látom, hogy a már egyszer idézett MANITIUS új munkájában ezt írja:

„Gellért a XI. század legkülönösebb írói sorába tartozik munkájának mind tartalmát, mind formáját tekintve. Nyelve egészen sajátos latinúságú, szórendjét éppenséggel nyakatekertnek kell mondanunk, mondatainak alkata keresett, s mesterkélt szavai nyomban szembetűnnek. Magyarország amaz időkben a kereszténység számára egészen új terület. Így aztán nem kevésbé érdekes, hogy Gellért nyelvében egész sor

¹ Pótlólag kívánnék itt Szent János jelenéseinek egy sajátos mondatára utalni. 18, 21—22-ben az angyal ilyenformán átkozza meg Babilont: „Ekképpen [t. i. mint az eldobott kő] fog nagy rohanással ledöntetni Babilon, a nagy város, és nem találta többé. És *citerásoknak, zenészeknek, saposoknak és trombitásoknak* hangja nem hallatszik benned többé, és semminemű *művész* nem találta többé, és *malomzörgés* nem hallatszik benned többé.“ Szóval elhal minden élet, élvezetnek és munkának mindenféle zaja, zöreje elnémul. De cikkem II. fejezetében rámutattam, hogy „Szent Gellért olyan őrlődalt hallott, amely hihetőleg minden nép költészetének kezdő mozzanataiban megtalálható“. Zene és malomzörgés eme primitív összefonódására példakép idéztem cikkem mottójában egy ógörög versszakot és hivatkoztam litvániai őrlődalokra is (5—6. l.). Az *Apocalypsis* itt idézett mondata is mintha arra vallana, hogy a malomzörgést egykor a zenei zörejek közé sorolták: a nyüzsgő élet hallható melódiájának része volt, egyik hangszere az élet orkeszterének!

ungarizmusra lettek figyelmessé, amiből kitűnik, hogy már akkor a latin nyelvnek különleges iránya kezdődött meg Magyarországon. Hálás feladat volna ezt a nyomot Magyarország latin irodalmában továbbkövetni. Gellért olasz volt, s a latint hazájában tanulta meg. De magyarul tudott és második hazájának nyelve hatással volt latinságára.“

Nos, én kénytelen vagyok kétségbevonni, hogy Szent Gellért latin nyelvének szokatlanságai valóban „ungarizmusok“. Ez alighanem tévedés. De a német tudós figyelmeztetéséért hálásaknak kell lennünk. A magyar tudomány egyfelől adósa Szent Gellértnek nagy műve modern kritikai kiadásával és magyarázatával, adósa másfelől az egész magyarországi középkori latin irodalomnak újabb gondos történeti és filológiai feldolgozással. A magyarországi latinságnak szem a z i o l ó g i a i felkutatásából a m a g y a r nyelvtudomány is szükségképen gazdagodni fog.¹

¹ E dolgozat nagy vonásokban egyezik azzal az előadással, amelyet szerző a M. Ny. T. 1926. febr. 9-i ülésén tartott.